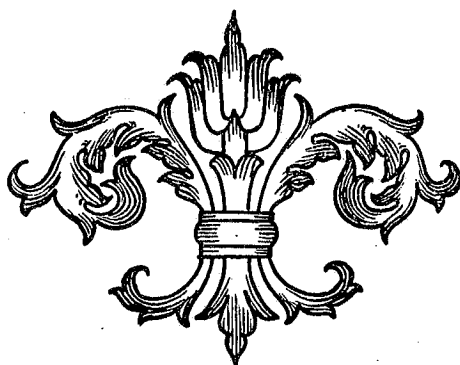

SVENSK
TEOLOGISK
KVARTALSKRIFT

HÄFTE 4, 1944

TIOÅRSREGISTER 1935-1944

REDAKTION

G. AULÉN, STRÄNGNÄS, Y. BRILIOTH, VÄXJÖ,
R. BRING, LUND, A. FRIDRICHSEN, UPPSALA

LUND, C.W.K. GLEERUPS FÖRLAG

OM EINAR BILLINGS TEOLOGI

AV DOCENT GUSTAF WINGREN, LUND

Einar Billing förenar två tendenser, som annars ofta i den systematiska teologien sträva åt var sitt håll. Somliga systematiker äro huvudsakligen historiskt inriktade och framlägga utan att därvid ingripa i nuets teologiska svårigheter klargörande analyser av kristna åskådningar från gången tid. Andra leva med sin aktuella produktion helt i nuet och söka ge svar på tidens frågor men ha ingen kontakt med de gamla och skapande tiderna i dogmhistorien. De stora teologerna — och till dem hör Billing — ha förmågan att även av uråldriga tankar, som de finna långt borta i det förflutna och som i förstone te sig obrukbara i dagens andliga läge, göra någonting i nuet levande, som fördjupar och upplöser aktuella problem. Inriktningen på historien och kontakten med nuet hållas av dem samman i en enhet.

Grunden till Einar Billings teologi är sålunda ett ingående och mångårigt studium av historiska dokument, framför allt ett exegetiskt studium och därjämte — kronologiskt sett i första rummet — en noggrann läsning av Luthers skrifter. *Allt* vad Billing sedan säger såsom teolog, är förankrat i denna studerade historia, men *ingenting*, som han i en aktuell teologisk situation säger, är en blott reproduktion därutav. Och denna dubbelhet i hans hållning gentemot det historiska materialet är fullkomligt medveten hos honom.

Vad nu först det historiska underlaget för Billings åskådning beträffar, så är det påfallande, hur brett detta är. Hans verk om De etiska tankarna i urkristendomen handlar till övervägande del om Gamla testamentet. Samma bibelteologiska konception genomföres i Försoningen, nu på ett rent nytestamentligt stoff. Dessa båda arbeten tillsammans tagna ge en karakteristik av det bibliska tänkandet i dess motsats mot den grekiska filosofiens grundsyn, och de böra i första hand betraktas ur den historiska forskningsinsatsens synpunkt.¹ Det är ingen överdrift, om man även ur denna

¹ Jfr Gustaf Aulén i Einar Billing in memoriam 1940, sid. 53—59 (Einar Billings teologi).

mer begränsade synvinkel betecknar dem som banbrytande. Billings arbete med bibelteologiska problem inskränker sig emellertid ej till dessa tvenne skrifter. Om få predikanter gäller det i samma grad som om honom, att de även i sin predikoförberedelse tänka teologi. Hans predikan är en ständigt textanalys, under vilken han icke endast populariserar sin vetenskap utan snarare frambringar nytt bibelteologiskt gods, alltid centralt sådant, även när han utlägger skenbart intetsägande bibelversar.

Vid sidan av det oavbrutna bibelstudiet stå Billings forskningar i Luthers författarskap. De påbörjades, då han skrev förstlingsverket om Luthers statslära. De ligga på alla viktiga punkter bakom de av Billing gjorda principiella utredningarna i det tryckta arbete, som katekesnämnden utgav 1913 och där Luthers teologi utförligt behandlas.² Slutligen ger sig Billing till reformationsminnet 1917 på nytt i kast med Luther: resultatet härav är hans bidrag till frågan om Luthers utvecklingsgång 1517—1521, en av Billings förnämligaste skrifter. Denna samlade forskningsinsats är likaledes i första hand av rent historisk natur och — liksom bibelteologien — av grundläggande betydelse.

Slutligen måste ett tredje historiskt element åtminstone nämnas, ehuru det icke är av på långt när samma vikt som de två nu anförda, Bibeln och Luther. Ofta när Billing kommer in på sin kyrkotanke, så viker Luther undan en smula och hamnar i bakgrunden, medan det svenska 1500-talet i stället träder fram i blickpunkten för det historiska intresset. Med förkärlek stannar Billing då vid Uppsala möte 1593, »det stoltaste minne, som någon kyrka har».³ Där får han ett stöd för sin stora tes, att den svenska kyrkan väl till själva sin natur är en folkkyrka men dock icke med principiell nödvändighet någon statskyrka, ty 1593 stodo prästerskap och folk enade både mot den romersk-katolske konung Sigismund och mot den kalviniserande hertig Karl. Utan Uppsala möte är Gustaf Adolfs gärning otänkbar.⁴ I Tyskland med dess konfessionella splittring skulle en folkkyrkotanke sådan som Billings icke vara möjlig, och det är endast naturligt, att den historiska stödjepunkten för Billings kyrkotänkande blir Sveriges reformation, icke enbart Luthers tankar om kyrkan.⁵ Därtill kommer, att Billing med eftertryck betonar den svenska kyrkans trohet mot

² Denna principiella del omtrycktes 1916 och utgavs 1943 i ny upplaga med titeln I katekesundervisningens tjänst. 1943 står Einar Billing som förf. på titelbladet. Han var alltifrån början den faktiske författaren.

³ Den svenska folkkyrkan 1930, sid. 130.

⁴ Den svenska folkkyrkan, sid. 83; jfr sid. 77 ff.

⁵ Man kan dessutom fråga sig, om icke just kyrkobegreppet är Luthers svagaste och minst genomarbetade punkt.

det medeltida arvet såväl i liturgiska som i kyrkorättsliga frågor och tydligt markerar olikheten mellan den svenska och den tyska utvecklingen i hithörande ting.⁶ Det finns häri en allmänkyrklig tendens, men därjämte röjer sig ett nationellt 90-talsinslag i Einar Billings folkkyrkoideal, visserligen icke i den systematiska begrundningen av detta — där är den rena nådestanken ensam bestämmande — men väl i teckningen av den konkreta svenska folkkyrkan.⁷ När man läser Billing, måste man ibland tänka på Karlfeldt.⁸ Det är karakteristiskt, att folkkyrkoidén växte sig stark i Uppsala, vid riksuniversitetet, med alla svenska minnen runtomkring. Vid provinsuniversitetet i Lund skulle en sådan tanke svårligen ha fått luft under vingarna — alldeles bortsett från att den lundsiska kyrkligheten på förhand var kraftig nog. Anknytningen till äldre svensk historia ligger naturligare till i Uppsala än i Lund.

Trots att alla Billings huvudtankar sålunda äro upphämtade ur historien, är han totalt fri från reparationens ande. Detta beror delvis just på allsidigheten och bredden i det historiska underlaget. Den som betraktar anställandet av kättardomar i sin egen samtid såsom själva målet för sitt teologiska studium, han har i regel bara *en* auktoritet i det förflutna och helst någon lättfattlig sådan. Hos Billing äro storheterna i gången tid icke auktoriteter, som vilja normera vårt teologiska tänkande, utan i stället givare, som tävla med varandra om att få skänka vår nutida teologi sina gåvor. Luther t. ex. är en sådan givare, som visserligen icke i vårt ställe kan lösa den innevarande tidens problem — det måste vi själva göra — men vars andliga arbete dock på mångfaldigt sätt kommer oss till godo.⁹ Billing var dessutom på en speciell punkt konsekvent kritisk och avvisande gentemot Luther, något som vi i det följande en smula utförligare komma att beröra. Här gäller det endast att fastslå Billings grundattityd gentemot det positiva hos historiens dominerande gestalter: tacksamhet och inre frihet i förening. Medan Billing ur den kristna idéhistorien hämtar sina mest bärande tankar, lever han oavbrutet i sin egen tid och sviker aldrig sin

⁶ Den svenska folkkyrkan, sid. 90—95. Dessa sidor ingå i en svensk översättning av ett föredrag vid Königsbergs universitet, hållet av Billing 1927.

⁷ När man talar om det svenskt nationella draget hos Billing, bör det emellertid också sägas, att Billing på senare år med skärpa framhävde, huru mycket viktigare än kyrkans folkomspännande art hennes klart kristliga karaktär måste vara: den förra får i nödfall offras men aldrig den senare. Se Kyrka och stat i vårt land i detta nu 1942, sid. 23 f. och 92 (ursprungligen Billings prästmötesföredrag 1937).

⁸ Jfr Erik Montan: Einar Billing 1943, sid. 69.

⁹ Jfr Försoningen, 2 uppl. 1921, sid. 122 f. Se även Vår kallelse, 4 uppl. 1920, sid. 21: »Därför måste vi, för att lära, vad kallelsen är, gå tillbaka ända till Luther själv. Det förstås: en blott återgång blir det ej, kan det ej bliva och får det ej bliva.»

omgivning i dess möda med *sina* problem utan flyttar i stället in sitt historiskt utvunna tankegods i moderna och gängse frågeställningar.

Hela Billings bibelteologi är således ur en synpunkt framdriven av den s. k. bibelkritiken och de svårigheter, som denna skapade. Det nya uppenbarelsbegreppet i De etiska tankarna avser att vara ett svar på de frågor, som den kritiska bibelsynen uppkallade: uppenbarelsen är icke en bok eller en lära utan en handling, en handlande Gud. Den frambrytande naturvetenskapen med dess kausalitetsbegrepp var vid sekelskiftet ytterligare en oroare för det kristna tänkandet, och Billing återvänder ofta till dessa problem: när utkorelsehistorien säges rymma uppenbarelsen, så är denna utkorelsehistoria icke endast tänkt såsom en motsats till boken eller läran utan jämväl såsom en motsats till *naturen*.¹⁰ Och den tredje faktorn i tiden, som i hög grad måste angå en kyrkans man, var givetvis det sociala problemet och den uppmarscherande arbetarrörelsen. Åren 1908—1909 föreläser Billing över De etiska problemen i den moderna arbetarfrågan, föreläsningar, som tyvärr aldrig kommit i tryck men som omvittna, att Einar Billings problem voro hans egen samtids problem.¹¹

Känd är Billings programmatiska sats, att den egentliga frågan för den systematiska teologien är »den religiösa *sanningsfrågan*: det är, mera speciellt, frågan om betydelsen av dessa historiska forskningsresultat [som vinnas i exegetiken, kyrkohistorien, dogmhistorien etc.] för den kristna tron och för uppfattningen av den verklighet, varpå den lever . . .»¹² Och Billing har följt sitt program. Han rör sig fritt ovanför det historiska materialet och svarar på nuets frågor. Därvid avlägsnar han sig i viss mån både från den bibliska och den reformatoriska tankevärlden, men just därigenom lyckas han anbringa centrala stycken ur Bibeln och ur Luther på nuet, stundom något omformade stycken men ändå i regel till sin substans fortfarande bibliska resp. lutherska. Detta synes vara det enda sätt, på vilket gångna släktens andliga arv kan fortbestå. Luthers egen reformation innebär ju en produktiv och nyskapande omformning av paulinsk och överhuvud urkristen tro, med kärnan i denna bibehållen oskadd. Själv såg Luther i sin tur, att Paulus, då han i sina brev hopar gammaltestamentliga citat för att bestyrka sitt evangelium, ger orden från Jesaja

¹⁰ Jfr Försoningen, sid. 104 ff. I detta sammanhang bekänner sig Billing till Wilhelm Herrmann. Jfr därjämte De etiska tankarna, 2 utvidg. uppl. 1936, sid. 253—290 (Ett bidrag till naturlagbegreppets förhistoria).

¹¹ Se Knut B. Westman i Årsbok för kristen humanism 1940, sid. 55 f. (Einar Billing såsom kristen tänkare) och Oscar Rundblom i Västerås ungdoms tidning 1940, sid. 13 (Några tankar om Einar Billings teologi).

¹² Universitet och kyrka 1923, sid. 13.

och de andra en ny mening, en mening som de icke ha i vederbörande profetutsaga — somliga föreställa sig visst nuförtiden, att de gamle aldrig upptäckte sådana små diskrepanser i Skriften. Så måste Paulus göra, menar Luther: konsten består just i att lyfta Ordet upp ur det döda förgångna och anbringa det på nuet. I och med att tron griper tag om Ordet, upplåter detta en ny rikedom. Hieronymus, som anklagar Paulus för att förvanska den gammaltestamentliga originalbetydelsen, förstår ingenting av denna höga konst.¹³

En granskare av Einar Billings teologi måste dels uppmärksamma det historiska elementet — Billings uppfattning och tolkning av historiskt givna åskådningar — dels söka fixera Billings egna och personliga nyskapelser. I fråga om det historiska underlaget bli två punkter av speciellt intresse, främst bibelsynen, därefter tolkningen av Luther. Arbetet både med Bibeln och med Luther har ju fortsatt, efter det att Billings grundsyn på dessa två storheter koncipierades. Men även om man på bägge dessa punkter i ett och annat kan *historiskt* kritisera Billing, så återstå andra väsentliga sidor av Billings teologiska insats, som därmed icke ännu tangerats. Det historiska stoffet ingår — riktigt eller oriktigt tolkat — i tankeprodukter, som äro Billings egna skapelser och som i viss mån få bedömas för sig. Billings stora nyskapelser äro två: historiebetraktelsen (historien såsom uppenbarelse-drama) och folkkyrkotanken. Den egenartade syn på historiens händelser, som utmärker det billingska tänkandet, kan icke i denna historiefilosofiska utformning återfinnas inom de bibliska skrifterna själva utan utgör en hermeneutisk metod med ganska moderna rötter, en fruktbar metod men ändå utifrån anbragt på det bibliska stoffet. För Luther t. ex. är denna historiebetraktelse helt främmande. Det är icke bara i de mera exegetiskt orienterade skrifterna av Billing, som denna hans historiesyn framträder; den spelar också sin roll vid kallelsetankens utprägling i skriften Vår kallelse. Kyrkobegreppet hos Billing är däremot överraskande fritt från inflytande från denna historiefilosofi och framstår såsom Billings stora nyskapelse nummer två — ja, kvalitativt sett utan tvekan som nyskapelsen nummer ett. I folkkyrkotanken ingår nytestamentligt

¹³ »Errat Hieronimus, qui Paulum accusat, quasi depravet scripturas, quia pugnet cum loco originali. Summa: Pauli mos est generales sententias scripturae applicare specialiter ad suum propositum. Das hat Divus Hieronimus nicht gesehen. Nam sicut res, casus et liberationes variae sunt, ita applicare scripturas generales ad illos non malum est.» W. A. 31: II, 544 f. (Föreläsning, öfver Jesaja 1527—30; Lauterbach); jfr kontexten. Det Jesaja-ställe, som Luther här utlägger, är 64: 4; versen jämföres med Pauli utsaga 1 Kor. 2: 9.

och lutherskt material, främst den rena nådens princip, men det är ändå en ny, en modern tanke — liksom historiebetraktelsen.

Vi börja emellertid med Billings uppfattning och tolkning av exegetiskt och dogmhistoriskt material, icke med de båda nyskapelserna. I Svensk exegetisk årsbok 1939 har Erik Beijer på några sidor behandlat Einar Billings bibelteologi.¹⁴ Med rätta understrykes det där kraftigt, hur väl Billings grundsyn på många exegetiska spörsmål stått sig genom åren. För varje gång man återvänder till De etiska tankarna och Försoningen blir man ju slagen av den ofördärvade aktualiteten; det minst aktuella nu däri är i regel Billings hänsynstaganden till och uppgörelser med sin samtids modeidéer och det mest aktuella den internt teologiska analysen av bibeltexterna. Enda förklaringen härtill är givetvis, att Billing träffat något historiskt riktigt, något som gör de bibliska författarna mera begripliga. Men på åtskilliga punkter ser man nu annorlunda på tingen, än man gjorde i Billings yngre år. Beijer nämner huvudsakligen följande förskjutningar: i Nya testamentet står ej såsom för Billing den enskilde utan det sanna Israel, en menighet, i centrum; relationen mellan Döparen och Jesus måste ses på ett annat sätt än hos Billing; möjligheten att psykologiskt teckna Jesu inre utveckling — ett försök därtill göres ju av Billing fr. a. i Försoningen — bestrides nu av forskningen; tanken på en lidande Messias kan icke längre betraktas såsom en i judendomen redan före Jesus otänkbar tanke, vilket Billing höll före.¹⁵ På ingen punkt torde härvid forskningsläget vara stabilt, utan en partiell återgång till äldre positioner är nog här och där möjlig.

Som synes begränsar sig Beijer till förändringarna inom den nytestamentliga exegetiken och avstår helt från att bedöma Billings bidrag till den gammaltestamentliga teologien. Tvivelsutan är annars själva förknippningen av Gamla och Nya testamentet, av profetismen och Jesus den springande punkten i den billingska bibelteologien. Huvudaspekten på förhållandet mellan profeterna och Jesus är hos Billing sammanhanget och den inre likheten: »deras gärning och hans ligga i ett och samma plan»; det är icke fråga om ett motsatsförhållande utan hellre då, som Billing säger, om »en rak linje».¹⁶ Schemat förutsägelse — uppfyllelse eller löfte — fullbordad tillmätas däremot en underordnad betydelse. Billing kan

¹⁴ Sid. 119—136; artikeln utgör en anmälan av De etiska tankarnas andra upplaga.

¹⁵ Svensk exeget. årsbok 1939, sid 132—136. Att Billing aldrig fick blicken på Nya testamentets kyrkosyn har ofta betonats av Gustaf Aulén; se dennes uppsatser, t. ex. i Einar Billing in memoriam, sid. 76 f., i Inledningsord till En bok om kyrkan 1942, sid. 7—9 samt i Svensk teologisk kvartalskrift 1942, sid. 187—196 (Kyrkan).

¹⁶ De etiska tankarna, sid. 295.

förvisso även tala om differenser mellan Gamla och Nya testamentet, men strängt taget aldrig några sådana som förvandla den »raka» linjen till en bruten linje. Vi återkomma strax både till likheten och olikheterna mellan Bibelns tvenne testamenten enligt Billing, då vi ta upp den billingska historiesynen och »viljemetafysiken» till behandling och i det sammanhanget också nödgas beröra vissa bibelteologiska detaljfrågor.

Dessförinnan måste vi emellertid stanna något vid Billings förhållande till Luther, varvid vi lämpligen begränsa oss till den punkt, där Billing uttryckligen tar avstånd från denne och eftersträvar en direkt komplettering utav det, som Luther sagt. Detta för oss omedelbart fram till relationen mellan Billings och Luthers tankar om kallelsen, och i det stycket kan det nu vara befogat att vara någorlunda utförlig. I sista hand ledas vi även här över till den egenartade historiesynen, denna särpräglad billingska nyskapelse.

Närmast nu fyra mycket viktiga Billing-ställen, ett ur det stora kateketiska verket, två ur Vår kallelse och ett ur Billings gradualavhandling. På det första stället har Billing just utvecklat det samband, som i urkristendomen råder mellan *rättfärdiggörelseläran* och *gudsrikestanken*. Han fortsätter: »I Luthers skrifter kommer det här antydda sammanhanget blott relativt sällan direkt till uttryck. För sambandet mellan syndaförlåtelsen och godsrikestanken har han visserligen från *en* synpunkt — försåvitt förlåtelsen är den centrala gåvan, som gives genom det andefyllda ord genom vilket Gud utför sitt regemente — klar blick: han kan t. o. m. understundom sätta likhetstecken dem emellan. Men själva den profetiska och urkristliga godsrikesidéen har hos honom förlorat mycket av sin konkretion och särskilt är den teleologiska betydelsen av tanken på Guds rike — såsom det mål, mot vilket alla Guds vägar i historien konvergera — honom ganska främmande.» Därefter betonas, att en av de få utsagor i Luthers författarskap, vid vilka en utredning om försoningen å ena sidan, »gudsrikets mål» å andra sidan kan knytas, är förklaringen till andra artikeln.¹⁷ Vad Billing vill ha framhävt och som det är så svårt för honom att finna utsagt hos Luther, är detta, att det råder en kontinuitet mellan Guds verk bland människorna nu och det rike, som en gång skall komma, så att Kristi rike bygges »genom alla århundraden» och till slut, vid fulländningen, går över i evigheten.¹⁸

¹⁷ I katekesundervisningens tjänst, ny uppl. 1943, sid. 99—101.

¹⁸ I katekesundervisningens tjänst, sid. 101: »Försoningen» betyder då rättfärdiggörelsens eller förlåtelsens principiella, frälsningshistoriska genomförande, rättfärdiggörelsen betecknar den Kristi genom alla århundraden fortgående centrala »regerings»handling, varigenom han fullföljer försoningsverket och så bygger sitt rike, utbreder sitt

Så allmänt formulerad som tanken är här, kan man nog visst säga, att den finns hos Luther: kyrkan ses hos honom ibland såsom Guds rike nu, ett rike som skall bestå vid världens fall.¹⁹ Men på de tre andra Billingställen tillkommer ett nytt drag, som är för Billing betecknande och som icke finns hos Luther, nämligen detta, att våra gärningar — gärningarna i vår kallelse — ingå i Guds riksbyggande och ha det kommande Gudsriket såsom sitt, visserligen avlägsna, mål; då blir Gudsrikets fulländning icke blott något, som Gud säkert skall giva, utan de kristna människornas handlande bidrar åtminstone i någon mån till denna fulländning.

Så ligger saken till i skriften *Vår kallelse*. Restriktioner göras förvisso: »Skjutes tanken på målet, Gudsriket, här för tidigt i förgrunden; har vår reflexion över, vad som från dess synpunkt är nyttigast och ändamålsenligast att företaga sig, en gång kommit i rörelse, går det alltför lätt så, att vi i stället för dagens verkliga gärning välja en av de tusenden, som ligga vid sidan och som se större och nyttigare ut.» Det tillägges dock: »Men hava vi först *lytt*, utan förbehåll, då må vi väl sedan börja speja och söka, om vi ej kunde få se något av det sammanhang, i vilket Gud vill sätta in denna vår gärning.»²⁰ Och på ett annat ställe ett dussintal sidor tidigare i *Vår kallelse* säges det av Billing klart ifrån att detta infogande av gudsrikestanken i kallelseläran saknas hos Luther. Det är just därför, som det om oss i detta nu och Luthers lära om kallelsen en gång på 1500-talet gäller: »En blott återgång blir det ej, kan det ej bliva och får det ej bliva.»²¹ Vi måste »utsäga vad Luther i sin kallelselära lämnade utsagt».²²

Det fjärde och sista stället hämta vi som sagt ur Billings avhandling 1900. Där konstaterar Billing, att sammanhanget mellan tro och gärningar ur *kausal* synpunkt hos Luther är klart: »ett enda klart och obrutet sammanhang: tron — kärleken — kallelsegärningarne.»²³ Däremot saknas den *finala* sammanknipningen av de enskilda kallelsegärningarna och ett

herravälde inåt som utåt, tills detta en gång, när han kommit 'för att döma levande och döda', skall stå där fulländat 'i evighet'.» Jfr samma skrift, sid. 182.

¹⁹ Jfr Hjalmar Lindroth i En bok om kyrkan 1942, sid. 178—184 (Dogmen om kyrkan).

²⁰ *Vår kallelse*, sid. 34. Strax innan heter det: »Att fasthålla, att våra stackars gärningar tjäna detta oändliga mål, det är och förblir alltigenom en trons sak: Gud bygger genom tiderna och århundradena sitt rike, Gud har ock genom sin förlåtelse kallat oss att deltaga däri, Gud har ock genom sina skickelser givit oss vår kallelse. Endast ytterligt sällan är det oss givet att på förhand kunna se, *hur* vår obetydliga gärning kan bidra till detta mål.»

²¹ *Vår kallelse*, sid. 21.

²² *Vår kallelse*, sid. 22.

²³ Luthers lära om staten I 1900, sid. 87.

stort, enhetligt *mål*: »Men från målets synpunkt framträder det ej lika enhetligt, här fortgår det i viss mån på två linjer.»²⁴ Enligt den ena linjen kan varje människa för sig se arbetslivets olika erfarenheter och prövningar under en finalsynpunkt, som mera gäller henne personligen, den »asketiska» tankegången: genom korset i kallelsen fostras den enskilde för det himmelska målet; men detta *samlar* ju icke den kristnes arbete till en enhetlig insats. »Till något finalbegrepp, under vilket 'gärningarne' på motsvarande sätt, som från kausal-synpunkt sker i kärleksbegreppet, kunde uppsamlas till enhet, kan Luther därför ej på denna väg komma.»²⁵ Härtill fogar Billing den iakttagelsen, att syftet med den kristnes gärningar närmast är »att gagna andra, att tjäna nästan». Icke heller på denna, andra, linje blir emellertid Gudsriket det omfattande och samlande målet, utan den enskilda gärningen stannar vid den enskilda nästan.²⁶ Under sådana villkor förflyter livet i kallelsen. Detta »negativa» drag i Luthers bild av kallelsearbetet sätter Billing med rätta i samband med Luthers tro på det ondas förblivande makt.²⁷

Det finns icke det ringaste tvivel om att Billing klart har sett, hur Luthers åskådning om kallelsen är funtad, och att han lika klart och enkelt har kritiserat Luther på denna punkt, icke en enstaka gång utan genomgående och konsekvent — kallelse läran är f. ö. den enda sida i Luthers teologi, som Billing driver kritik emot. Vidare ligger det i öppen dag, att det gudsrikesbegrepp, utifrån vilket Billings kritik av Luther sker, går tillbaka på Albrecht Ritschls tankar om dylika ting, visserligen starkt modifierade, ett ändamålsetiskt gudsrikesbegrepp.²⁸ Slutligen förtjänar det att noteras, hur Billing om de drag i Luthers kallelsetik, som han väl ser där men icke vill infoga i sin egen systematiska åskådning, brukar beteckningen: »medeltidens dualism», »medeltida tankar» — vilket betyder, att

²⁴ Luthers lära om staten, sid. 87 f.

²⁵ Luthers lära om staten, sid. 88.

²⁶ Samma sid. »Tanken på, att genom samfäldt arbete en utveckling i stort till något väsentligen bättre här skulle kunna ske, ligger Luther på det hela taget alldeles fjärran.» Termen Gudsriket nämnes ej av Billing i samband med detta tal om »målet», men av våra föregående citat ur Vår kallelse och I katekesundervisningens tjänst framgår tydligt, att det är en sådan gudsrikestanke, som avses.

²⁷ Luthers lära om staten, sid. 88. Jfr sid. 87 och 188.

²⁸ Till frågan om Billing och Ritschl jfr De etiska tankarna, sid. 439; se härtill Folke Holmström: Det eskatologiska motivet i nutida teologi 1933, sid. 128—130. Av de ställen hos Billing, som ovan anförts, äro två av speciellt intresse: Vår kallelse, sid. 21 f. och I katekesundervisningens tjänst, sid. 100. På båda dessa ställen är den ritschlska bakgrunden påtaglig.

dessas tankar stå i ett mera löst sammanhang med Luthers grundsyn.²⁹ Därför hävdar också Billing i Vår kallelse, att när han i Luthers kallelselära infogar gudsrikestanken, tillvaratar han Luthers egna intentioner, rätt förstådda.³⁰

I ett något annat läge kommer denna Billings medvetna omformning av Luthers uttryckssätt i kallelseläran, ifall det uppvisas, att *bela* Luthers predikan om kallelsen (även läran om kallelsens kors o. dyl.) står i samband med centrum i hans reformatoriska grundsyn och att frånvaron av gudsrikestanken, den *ändamålsetiska* gudsrikestanken, är principiellt grundad.³¹ Då får man börja att dra gränser mellan Luther och Billing. Ett försök att beskriva ett sådant inre sammanhang i Luthers kallelseetik göres i min skrift Luthers lära om kallelsen 1942. Det förhåller sig ingalunda så, att kallelsen hos Luther där »icke får bli något annat än en tuktan och ett ris, som driver till löftet».³² Alla de drag, som utmärka Luthers undervisning om kallelsearbetet, sammanbindas så gott sig göra låter, även de utsagor, enligt vilka kallelsen ter sig som en glädje.³³ Men väl kan det sägas, att Luthers syn på kallelsen såsom kors, lag för den gamla människan etc. är den punkt i hans kallelselära, som man måste framställa i prononcerad motsats mot det kallelsebegrepp, vilket Billing utvecklar i skriften Vår kallelse — det är ju här, som *differensen* mellan Luther och Billing låter sig gripas enklast och tydligast.³⁴ Visserligen kan Billing i

²⁹ Luthers ståndpunkt blir visserligen, säger Billing, »en naturlig följd av hela hans grundåskådning». Men strax därpå heter det: »Och dock torde ej kunna nekas, att på detta sätt något av medeltidens dualism där kommit att stanna kvar» (Luthers lära om staten, sid. 87). Ännu tydligare samma skrift sid. 188, där en viss likhet mellan Luther och de medeltida sekt- eller munkrörelserna urgeras.

³⁰ Vår kallelse, sid. 22.

³¹ Det himmelska riket är i Luthers tänkande en central storhet, och det måste få behålla sin centrala plats, även när Luthers lära om den jordiska kallelsen tecknas, men det är *icke* ett mål för den kristnes *gärningar*, icke ens ett avlägset sådant. Det omfattas tvärtom i tro, medan gärningarna däremot avse nästan och jorden.

³² Så Henning Lindström i Skapelse och frälsning i Melanchthons teologi 1944, sid. 328, not 104. I Luthers lära om kallelsen, sid. 52 ff. skildras kallelsen utförligt såsom — för att åter bruka Lindströms ordval — »en glädje och ljuvlighet, vilken bildar en försmak av himmelen»; denna sida av Luthers åskådning återkommer sedan gång på gång i min framställning och är icke utelämnad, vilket Lindström synes mena. En liknande missuppfattning i Sigfrid Estborns homiletiska Söderblomstudie Under Guds grepp 1944, sid. 136—138, not 54. När jag behandlat korstanken, har jag sökt uppehålla distinktionen mellan gammal och ny människa: det är för den *gamla* människan, som kallelsens kors framträder, icke för den nya; för henne är kallelsen icke något ok utan tvärtom en glädje. Se t. ex. Luthers lära om kallelsen, sid. 38—40, 52—57, 65—69.

³³ Se föregående not.

³⁴ Att markera denna motsats mot Billing är emellertid icke något huvudsyfte med min framställning; detta är tvärtom att positivt utveckla Luthers predikan om kallelsen

andra skrifter och andra sammanhang göra systematiskt bruk av Luthers tal om »korset i kallelse»; så fr. a. vid utredningen om den sjätte bönen i det kateketiska arbetet.³⁵ För tankegången i *Vår kallelse* spelar emellertid sådana sidor i Luthers åskådning ingen roll.³⁶ Men det är Billings tankar i *Vår kallelse*, som hos oss i Sverige präglat uppfattningen om *Luthers kallelse*lära. Mycket inflytelserikt har också Billings utförande av kallelse-tanken i uppsatsen *Folkkyrkan och förkunnelsen* varit; i denna uppsats möter en enklare grundsyn men dock i åtskilligt beslätad med den i *Vår kallelse* och i intet avseende stridande mot denna.³⁷ För en så beskaffad grundsyn blir den djupa enheten mellan *alla* element i Luthers kallelselära, sådan denna historiskt föreligger, otillgänglig.

Vilken innebörd har då Billings egen syn på kallelse? Av det myckna talet hos honom om Gudsriket såsom »målet» o. dyl. kunde man lätt förledas att tro hans kallelsekonception vara koncentrerad kring det finalt inriktade »gudsriketsarbetet». Så är emellertid ingalunda fallet. När Billing väl kommit fram till gudsrikestanken, frigör han sig mycket snabbt både från det specifikt ritschlska inflytandet och från de utilitaristiskt flacka, allmänt moderna idéerna: in i framställningens centrum träder snart hans egen originella historiespekulation. Som bekant för Billing i *Vår kallelse* de två begreppen *syndaförlåtelsen* och *kallelse* mycket nära varandra och han utvecklar ivrigt »det positiva sammanhanget» mellan dessa båda. Därvid heter det på ett ställe: »Men det positiva sammanhanget

med ett grundproblem väsentligen för ögonen, nämligen förhållandet mellan fasthet och rörlighet i kallelse, såsom uppgiften fixeras i inledningen, f. ö. under uttrycklig anslutning till ett yttrande av Einar Billing i Luthers lära om staten (se Luthers lära om kallelse, sid. 6 f. jämte not 7). Det är nödvändigt att här framhäva detta, då diskussionen visat tendenser att urspåra. Till debattens ensidiga inriktning har utan tvivel min uppsats *Kyrkan och kallelse* i *En bok om kyrkan*, sid. 384—395 starkt bidragit. I denna uppsats framhäves det moment hos Luther, som avviker från Einar Billings kallelsebegrepp, och praktiskt taget endast det moment, som avviker. Se sid. 384 och 394. — I Luthers lära om kallelse förekommer kritiken av Billing på sid. 79 f., 84 f. samt 152; jfr dock därjämte sid. 222.

³⁵ I katekesundervisningens tjänst, sid. 185 f. Jfr Billings exakta historiska notis rörande förskjutningarna i Luthers syn på »korset» i skrifterna 1517—1521, 1917, sid. 68, not 1: i kallelseläran mynnar Luthers tänkande på denna punkt ut. Se även Luthers lära om staten, sid. 86 f.

³⁶ *Vår kallelse*, sid. 46 förekommer korstanken parentetiskt omnämnd, utan att någon principiell betydelse därutav för Billings egen framställning kan förmärkas. Jfr Erik Montan: *Einar Billing*, sid. 19 och 21. Av stort intresse är den otryckta predikan från *Septuagesima* 1921, en utläggning präglad av en helt annan atmosfär än framställningen i *Vår kallelse*. Se härom Montan, sid. 19—21. Jfr härtill den plats, som tillmättes *lidandet* i *De heligas gemenskap* 1911, sid. 19—24, 28 f., 41—43.

³⁷ Se *Den svenska folkkyrkan*, sid. 33—41.

mellan båda [syndernas förlåtelse och kallelsen] förstå vi bäst, om vi än en gång upprepa det så ofta betonade: syndaförlåtelsen betyder i grunden helt enkelt den levande, oss näre Guden. Såsom vi nu svårigen kunna komma en annan människa rätt nära, om ej vår livsgemenskap med henne tillika i en eller annan form får karaktären av en fortsatt arbetsgemenskap, så kunna vi ej komma Gud rätt nära och behålla honom i vår närhet, om han ej — såsom han endast i kallelsen kan det — får gestalta vårt liv till en fortsatt historia med honom, där han gör oss till sina medarbetare.»³⁸

Redan i slutet på detta citat möter man termen »historia». I anslutning härtill knytes kallelsesynen omedelbart samman med Billings bibelteologiska grundbegrepp, historiebegreppet, sådant vi känna det från De etiska tankarna och Försoningen: »Dock, vi kunna peka på en ännu bättre analogi till vad kallelsen i detta hänseende betyder. Man kunde säga, att, långt innan den enskilda människan kunde i vår mening tala om en sin kallelse, fanns det ett folk, Israels folk, som hade en kallelse — just i Luthers och vår mening. Ty det hade fått den genom en Guds mäktiga utkorelse- eller förlåtelsegärning, den gärningen, till vilken Israels tänkande, såsom vi veta, ständigt går tillbaka: utförandet ur Egyptens land, 'utur trädomens hus'. I denna gärning låg ock vissheten om ett härligt mål, till vilket Gud ville föra Israels folk: han ville göra det till sitt folk. Och om den historia, som låg mellan dessa båda punkter, och som i sig inneslöt folkets kallelse, visste det därmed på förhand, att allt däri, hur motsägande det än kunde se ut, hade sitt yttersta syfte i att föra det närmare detta Guds mål och slöt inom sig nya Guds nådestankar om sitt folk.»³⁹ Kallelsen (eller »skickelserna») är i den enskildes liv en motsvarighet till vad den yttre, »stora» historien var för Israel: »I syndernas förlåtelse uppleva vi vårt utförande ur Egypten. Därav veta vi, att Gud vill föra oss in i sitt eviga rike. Och om alla de skickelser, som på vägen dit skola möta oss, veta vi på förhand, att de ha sitt innersta syfte i att föra oss närmare detta mål, och att i dem alla på djupet ett nytt nådebudskap ligger inneslutet. Detta dolda guld gäller det nu att hamra fram ur vår egen lilla historia såsom profeterna ur sitt folks.»⁴⁰

Om »historien» i denna billingska mening gäller det, att det djupaste, det innersta i skeendet är ett »nådebudskap». Det är därför att kallelsen

³⁸ Vår kallelse, sid. 53.

³⁹ Vår kallelse, sid. 53 f.

⁴⁰ Vår kallelse, sid. 54. Jfr min skrift Luthers lära om kallelsen, sid. 79 f. och 85. Sammanhanget mellan Billings historiesyn och hans nya tolkning av den lutherska kallelsetanken påpekas av Anders Nygren: Till minnet av avlidna akademiker (Lunds Dagblad ^{24/3} 1942).

Jfr Hegel

är en sådan »historia» för varje enskild, det är därför, som Billing kan säga, att »kallelsen är syndernas förlåtelse». Det är sant: man måste gräva djupt i det yttre skeendet, »hamra fram» nådebudskapet, men på botten av kallelsen finns det. Den kristna människan kan »såsom det innersta i varje kallelseuppgift se Sonens stora gåva, syndernas förlåtelse». ⁴¹ I denna mening kan det sägas, att Billing finner *evangeliet* i kallelsen, och detta möjliggöres just därigenom, att det lagiska draget i Luthers kallelselära skjutes åt sidan. ⁴²

Billings förhållande till Luthermaterialet och särskilt hans egenartade omdaning av kallelsebegreppet för oss alltså direkt över till att betrakta Billings personliga nyskapelser inom teologien och främst då den säregna historiesynen — denna är ju dock den överordnade storhet, under vilken Billings kallelsetanke kan subumeras. Detta leder oss på nytt tillbaka till Försoningen och De etiska tankarna, ty i den där utvecklade bibelteologien är historiesynen det centrala. Ingenstädes i Billings författarskap för övrigt utföres historietolkningen så klart och ingående som i dessa bägge böcker. De äro ju också båda tidigare än det lilla häftet *Vår kallelse*.

»Det är tron på historiens levande och verkande Gud, som i den billingska teologien har första och sista ordet.» ⁴³ Sedan historiesynen väl fått form i De etiska tankarna, genomtränger den nästan allt, som Billings ingenium sysslar med. ⁴⁴ I vårt sammanhang är det icke möjligt att ge något utförligt referat av hela Billings tankegång, utan vi begränsa oss nu först till den billingska bibelteologien och där närmast till en enda, central,

⁴¹ Vår kallelse, sid. 59 f. Hos Luther talas det icke om kallelsen på detta sätt; syndernas förlåtelse bjudes enligt Luther i det av kyrkan förkunnade evangeliet.

⁴² I Metodisk inledning till en kristen socialetik 1943, sid. 195 f., not 46 framhåller Folke Holmström, att Billing icke entydigt bestämmer kallelsen såsom innebärande syndernas förlåtelse. Detta är riktigt. Det ligger i den billingska historiebetraktelsens natur, att nådebudskapet på en gång räckes människorna i det yttre skeendet och dock samtidigt *döljes* däri. Profeterna måste ha »ett ord från Herren» för att upptäcka Guds gärningar i historien, men det är ändå just i det yttre historiska skeendet, som Guds nåd mot Israel, hans utkorelse utav folket, ligger, ja, barmhärtighetsgärningen i den faktiska utvärtens historien är det primära (se t. ex. De etiska tankarna, sid. 185 f. om Deuterosejsaja). På ett analogt sätt måste den kristne ur en synpunkt redan ha fått syndernas förlåtelse — och då givetvis fått den ur »ordet» — för att upptäcka nådebudskapet i sin yttre jordiska kallelse, men på detta »ord» faller ingen tonvikt (i *Vår kallelse* omnämnes det knappast alls såsom något *vid sidan* om kallelsen stående), utan den enskilde kristne står där verkligen och spejar i sitt livs lopp för att *däri* se syndernas förlåtelse, alldeles som profeten spejade i sitt folks historia. Endast om vi såsom det innersta i varje kallelseuppgift kunna se syndernas förlåtelse, endast så »kan Anden förbliva hos oss» (*Vår kallelse*, sid. 60). Vi återkomma strax till Billings inordnande av kallelsen under det allmänna begreppet historia.

⁴³ Hjalmar Lindroth i *Ordet och tron* 1931, sid. 106 (Logos — Ordet).

⁴⁴ Billings kyrkobegrepp utgör dock härvid ett undantag.

aspekt. Problemet hos Einar Billing är ju detta: på vad sätt skall nåd och dom, nåd och rättfärdighet, nåd och stränghet — eller hur nu motsatsen mellan dessa två benämnes — kunna tänkas samman, utan att någondera utav de tvenne förlorar sin skärpa eller sin renhet och sålunda fuskas bort? Exempel på falsk kombination är i regel följande: vedergällningstanken lägges till grund för gudsförhållandet, vid sidan härom står nåden och förlåter det som fattas i människans rättfärdighet — då är Guds nåd icke utkorelse, och då är Guds rättfärdighet en med hans kärlek konkurrerande makt.⁴⁵ I profetismen gå rättfärdighet och barmhärtighet icke isär: »rättfärdig» är den domare, som skaffar rätt åt de förtryckta.⁴⁶ Historiens händelser äro för profeterna kunskapskällan, och främst då den händelse, med vilken Israels historia började, tåget genom Röda havet. Detta skeende betraktas som en gudomlig domarhandling, genom vilken Gud skaffade rätt åt sitt orättvist förtryckta folk. Det är sålunda historien själv som knutit de två kraven, rättfärdighetens och barmhärtighetens, så innerligt tillsammans, just för Israel.⁴⁷ Av folket kräver Herren desslikes sådan rättfärdighet och barmhärtighet. Dessa krav och inga andra är det, som profeterna oavbrutet förkunna.

Tåget genom Röda havet är en Guds utkorelsegärning, riktad mot folket. Faktiskt visar det sig, att den specifikt profetiska samsynen av rättfärdighet och nåd endast kan bestå sålänge historiska utkorelsegärningar av denna art äro levande för Israel och dess ledare. I judendomen går det sönder — där blir rättfärdighet en sak, barmhärtighet en annan, grovt uttryckt: vedergällning resp. överseende från Guds sida.⁴⁸ Men när det går så i *tänkan*det, så beror det på att den yttre *historien* sedan länge tett sig tom på sådana gärningar, i vilka man kunde se Herren, den rättfärdige — såsom förr — handla i nåd mot sitt egendomsfolk. Detta är judendomens tragik.⁴⁹

Inför utkorelsegärningens *faktum* knyts nåd och rättfärdighet samman: »tankarna knyts genast åter ihop på detta sätt och *kunna* ej gestalta sig annorlunda.» Saknas vissheten om ett sådant faktum i den yttre historien, då »förmår ingen tankens ansträngning att hålla detta sammanhang tillhopa».⁵⁰ Därför skapar undret i Röda havet denna enhet av nåd och rätt. I exilen — historien tiger — går enheten förlorad, men den återuppstår på nytt, då Kyros besestrar Babylon och låter judarna återvända:

⁴⁵ Se t. ex. De etiska tankarna, sid. 209 ff.

⁴⁶ De etiska tankarna, sid. 104.

⁴⁷ De etiska tankarna, sid. 83 och 105.

⁴⁸ De etiska tankarna, sid. 213.

⁴⁹ De etiska tankarna, sid. 198 ff., 219 f.

⁵⁰ De etiska tankarna, sid. 186.

»Herren stod där, trots sin upphöjdhet, trots folkets synd, plötsligen i obegränsad barmhärtighet mitt ibland det. Det var helt enkelt ett faktum. Han hade gjort en handling, vars like Israel ej skådat sedan Röda havets dag . . . Han hade kallat på örnen från fjärran land, på hjälten i öster.»⁵¹ Den rätta lärdomen av denna historiska händelse skänkes åt folket i Deuterocesajas profetia, i vilken nåd och rätt äro sammanknutna.⁵² Sedan är den yttre historien åter tyst judendomen igenom, och barmhärtigheten splittras ut ur rättfärdigheten.

Nästa gång ett sådant faktum står där i folket, vittnande om Guds närhet i historiens lopp, är när Jesus träder fram med sitt budskap. Jesus själv är bestämd av Fadersgärningen, hans verk är utkorelse, syndaförlåtelse och samtidigt obönhörlig stränghet. Billing drar en direkt parallell mellan Deuterocesajas profetia och Jesu förkunnelse ur denna synpunkt: enhet av barmhärtighet och rättfärdighet.⁵³ Men det är icke endast Jesu förkunnelse, som präglas av denna enhet, hans *handlande*, hans liv och hans död, är objektivt en enhet av dom och förlåtelse.⁵⁴ Detta handlande, detta faktum, ett genom Kristi uppståndelse ständigt levande faktum, tolkas av Paulus, hos vilken likaledes denna enhet av nåd och rättfärdighet möter — en enhet avvägbragt av *historien* själv, nämligen av Kristus och den *gärning*, som Gud genom Kristus utfört.⁵⁵ Deuterocesaja, Jesus, Paulus, dessa tre befinna sig i sin förkunnelse på samma linje.⁵⁶ Klarast framträder det särregna i Billings historiesyn vid hans behandling av fjärde Esras gestalt. Hos honom finns det utomordentliga likheter med Deuterocesaja och Paulus, ja, alla de tankeelement, som tillhöra det rätta profetiska, bibliska samman tänkandet av nåd och rätt, föreligga hos fjärde Esra *utom ett*, utkorelses tanken, förlåtelses tanken. Varför saknas denna? Därför att fjärde Esra icke stått inför och sett Guds nya utkorelsehandling i Kristus. Den historia, som *han* — fjärde Esra — känner, den historien är stum och utan nåd. Det är en Guds gärning i det yttre, som fattas.⁵⁷

Men *om* nu en sådan gärning från Gud är gjord — räddningen ur

⁵¹ De etiska tankarna, sid. 177 f.

⁵² De etiska tankarna, sid. 179 ff.

⁵³ De etiska tankarna, sid. 383 f.

⁵⁴ Försoningen, sid. 91 f. och 128—130.

⁵⁵ Försoningen, sid. 61 ff.

⁵⁶ De etiska tankarna, sid. 185 f., 225 f.; Försoningen, sid. 23 f., 40 f. samt — mycket tydligt — 80 f. Se även Försoningen, sid. 47 f. och 54 f.

⁵⁷ Jerusalems förstörelse är bakgrunden till fjärde Esras förtvivalde historiesyn. Se De etiska tankarna, sid. 242—246. Om fjärde Esras stränga fattning av rättfärdighetsbegreppet se De etiska tankarna, sid. 216—219. Samma skrift, sid. 225 f. sammanställer Billing på ett ytterst verkingsfullt sätt Deuterocesaja, Paulus och fjärde Esra; om den

Röda havet, befrielsen ur Babylon eller Kristi egen sändning — då knyts nådens och rättfärdighetens tankar samman, som vi sett. Nu blir frågan: är det någon skillnad mellan sammanknytningen i det Gamla och i det Nya testamentet? Hur skall olikheten mellan t. ex. Deuterotesaja och Paulus anges? Vari skiljer sig nådestanken i Jesu förkunnelse från de gammaltestamentliga profeternas? Inför dessa frågor uppenbaras hela räckvidden i Billings tal om »en rak linje» mellan profeterna och Jesus, det gamla och det nya.⁵⁸ Den inre avvägningen av barmhärtighet och rättfärdighet och själva innebörden i dessa begrepp är nämligen *densamma* från början till slut och det kommer icke — ur denna synpunkt — något principiellt nytt till vid övergången från Gamla testamentet till urkristendomen. Nåden är i sig själv — om man bortser från det objekt, mot vilket Guds nåd riktas — densamma hos profeterna och hos Jesus. Vad är då överhuvud taget skillnaden mellan Gamla och Nya testamentet? Det genomgående svaret på denna fråga är: hos profeterna i det Gamla testamentet finns det en Guds utkorelse utav *folket*, utav Israel, men icke utav individen — Kristi gärning betyder däremot, att *den enskilde* har en utkorelse att falla tillbaka på, syndernas förlåtelse, som Människosonen har makt att giva.⁵⁹ I syndernas förlåtelse upplever den enskilde sitt utförande ur Egypten: syndaförlåtelsen är för individen vad tåget genom Röda havet var för folket, för Israel.⁶⁰ Såsom uppstånden fortsätter Kristus alltfört genom tiderna sin utkorelse av enskilda genom syndernas förlåtelse.⁶¹

sistnämnde heter det där: »Hos honom finnas . . . nästan alla elementen till Pauli nådelära, alla, kan man säga, utom det viktigaste, utkoresegärningen. På den plats där för Paulus Jesu Kristi försoningsdöd och uppståndelse stå, står för 4 Esra endast — Jerusalems förstöring. Man kan när man läser hans apokalyps ej undgå att göra sig den frågan: om han på det sätt som Paulus mött Kristus . . .? Den frågan måste ju bli utan svar. Men vad vi tydligt se, det är hur nådestanken, emedan han ej har någon utkoresegärning på jorden att grunda den på, liksom ryckes från honom, upp i himlen, med sin renhet bevarad som hos Paulus men — oåtkomlig för människorna.» För fjärde Esra är nådestanken »blott ett tankeexperiment», som han snart släpper och tvingas uppge, eftersom »han förgäves i den historia han känner letar efter ett *faktum* att fästa nådens tanke vid» (Försoningen, sid. 44—47).

⁵⁸ De etiska tankarna, sid. 295.

⁵⁹ De etiska tankarna, sid. 384—395.

⁶⁰ Denna parallell är mycket vanlig hos Einar Billing. Se Försoningen, sid. 22 och sid. 75, vidare Vår kallelse, sid. 54; formuleringen ordagrant densamma på dessa tre ställen. Om likheten mellan det, som i evangelierna sker med *individen*, och det, som i Gamla testamentet säges om och till *folket*, se även t. ex. De etiska tankarna, sid. 369 f., not 1; 370, not 4; 373, not 1. Jesu gärning betraktas konsekvent som riktad mot enskilda människor, se sålunda De etiska tankarna, sid. 412 f., 431 f. samt Försoningen, sid. 86 f., 91. Jfr Arvid Runestam i Svensk teologisk kvartalskrift 1940, sid. 85 (Einar Billing som teolog).

⁶¹ Försoningen är utkorelse. Se Försoningen, sid. 24, 27 f., 48.

Då Kristus tillsäger den enskilde syndernas förlåtelse, fullgör han ett honom av Gud givet uppdrag. Detta uppdrag kunde ingen profet i Gamla testamentet själv taga sig. När Jesus får och fullföljer uppdraget, då »spränges profetians ram».⁶² Ur denna synpunkt förklarar Billing, att skillnaden mellan Jesus och profeterna är »en skillnad ej i grad utan i art».⁶³ Man kan säga, att Jesus ej blott som profeterna förkunnar en Guds utkorelsegärning utan själv utför den. Det som sker genom Kristus har icke sin motsvarighet i vad som i Gamla testamentet sker genom profeterna blott, utan Kristi gärnings motsvarighet är det *faktum*, som för Israel räddningen ur Egypten och tåget genom Röda havet var: både Kristi verk och Israels befrielse ur trälomslandet äro utkorelsegärningar, utförda av Gud ensam.⁶⁴ Liksom profeterna tolka Guds utkorelsegärningar mot Israel, så tolkar Paulus — såsom en nytestamentlig profet — Guds utkorelsegärning mot syndaren i Kristus. Därvid är den viktigaste skillnaden mellan Paulus och t. ex. Deuterocesaja den hos den förre föreliggande »för Deuterocesaja ännu helt okända tillspetsningen på den enskildes gudsförhållande».⁶⁵ Paulus ger den tolkning av Kristi gärning, som överensstämmer med Jesu egen tanke om sig själv. Genom Kristus lyfter Gud sitt utkorelsehandlande ut ur begränsningen på folket, nåden riktas mot individer, d. v. s. — eftersom Kristus nu såsom uppstånden fortsätter sitt verk sekel för sekel i folk efter folk på jorden — mot *alla* människor, var och en för sig.

»Nåd» och »rätt» eller »barmhärtighet» och »rättfärdighet» äro i Billings teologi icke blott tankemotiv i olika idéhistoriska kombinationer, utan Billing talar i sin exeges av Skriften om dessa realiteter själva. När nåd och rätt hos de stora profeterna, hos Jesus och hos Paulus sammanknytas till en enhet, så är det nåden och rätten själva som hos *Gud* äro en enhet, och som nu *bli* en enhet även i de mänskliga tankarnas värld, emedan *Gud kommer* nära såsom verksam i historien, i en ny yttre gärning. Detta är historiens, gärningens, det yttre faktums betydelse. Om nåd och rätt genom en blott tankeoperation kunde tänkas samman, då skulle Billings

⁶² De etiska tankarna, sid. 314.

⁶³ Herdabref till prästerskapet i Västerås stift 1920, sid. 38; jfr kontexten.

⁶⁴ Jfr De etiska tankarna, sid. 352 f. Kristi person och verk såsom det allt förändrande nya betonas ofta av Billing. Se I katekesundervisningens tjänst, sid. 115, där just olikheten mellan Gamla och Nya testamentet är föremål för behandling.

⁶⁵ I katekesundervisningens tjänst, sid. 96; jfr Försoningen, sid. 54 f. Mot denna Pauli nya fråga efter den enskildes frälsning svarar, att utkorelsegärningen i Kristus just gäller den enskilde. Även om Billing kan nämna andra differenser, förblir det därvid, att grundskillnaden mellan det gamla och det nya är denna: för Gamla testamentet handlar Gud med *sitt folk*, för Nya testamentet handlar Gud med den *enskilde*. Denna distinktion genomgår hela Billings bibelteologi.

bibelteologi handla bara om bibliska *människors* tankar. Men nu ingår Guds eget handlande — via begreppet historia — i den enhet av nåd och rätt, som det bibliska tänkandet på sina höjdpunkter mäktar åstadkomma. Denna tankeenhet måste nämligen ha stöd i någon av »dessa Herrens väldiga barmhärtighetsgärningar» — saknas detta stöd, då »förmår ingen tankens ansträngning» att hålla enheten av rättfärdighet och barmhärtighet tillhopa.⁶⁶ Det är därför, som Billing icke har något intresse av frågan, om rättfärdighetsbegreppet är ett annat till sitt innehåll i Nya testamentet än i det gamla Israel, ej heller av frågan om nådens innebörd är en annan i urkristendomen än i profetismen. Billing talar om rättfärdigheten och barmhärtigheten själva, som väl ha en historia men som dock äro med sig identiska Bibeln igenom. Han talar om realiteten Guds nåd, som i Gamla testamentet utkorar *folket* och i Nya testamentet utkorar *den enskilde* men som härunder är och förblir Guds nåd.

Enheten i gudsviljan blir på detta sätt mycket markerad i Billings bibelteologi. Historiesynen, som skall genomföras på hela det bibliska stoffet, det nytestamentliga likaväl som det gammaltestamentliga, gör denna enhet till en naturlig sak, som icke ens behöver påstås utan endast förutsättes och som f. ö. bekräftas av det vunna resultatet: Billings undersökning visar sig faktiskt genomförbar på materialet utifrån de av honom valda utgångspunkterna. Denna enhet i gudsviljan är emellertid icke blott en enhet mellan Gamla och Nya testamentet — det är också en enhet mellan två sidor i gudsviljan, som vi sett, nåd och dom, kärlek och stränghet, vilka två verkligen hos Billing gå samman till *ett*: förlåtelse. Enheten vinnes i nådens och barmhärtighetens tecken, icke i domens och lagens.⁶⁷ Om varje Guds utkorelsegärning i alla tider gäller detsamma som om Jesu död: den oförskyllda nåden är det första och själva centrum däri.⁶⁸ »På djupet» ligger i varje skickelse, som Guds utkorelsehistoria med ett folk eller en enskild rymmer, ett *nådebudskap* inneslutet.⁶⁹

I denna historiesyn infogar Billing sin kallelsetanke.⁷⁰ Det skeende, som omger den enskilde kristne, är just en historia med Guds vilja i och med nåd i. Historia i denna mening är — som vi sett av den bibliska historietolkningen — ej främst en uppgift utan en gåva: människan arbetar

⁶⁶ De etiska tankarna, sid. 184—186.

⁶⁷ Den översta tanken i Billings historiebetraktelse är ej, att Gud är nåd och rätt — den översta tanken är dock barmhärtighetens och nådens tanke allena: den oförtjänta utkorelsen. Se De etiska tankarna, sid. 137—140, 185 f., 312 ff.

⁶⁸ Se Försoningen, sid. 129.

⁶⁹ Vår kallelse, sid. 54.

⁷⁰ Vår kallelse, sid. 53 f.

icke på egen hand fram Guds rike utan det *ges, skänkes* henne något genom de händelser, som forma hennes liv. Ser jag »tillbaka på mitt livs skickelser, ser jag, huru syndaförlåtelsens väg fram till mig genom dem är betecknad». ⁷¹ Detta är visserligen icke alltid lätt att se i skickelsernas virrvarr, man måste, som Billing uttrycker det, »religiöst genomarbete» sin historia, men då skall också »ur det mörkaste — ja, bleve det ock såsom en sjuttio-årig exil, där allt hopp synes vara ute — till sist en oanad rikedom springa fram, mest kanske just ur det mörkaste». ⁷² I denna kamp för att rätt se den egna historiens innebörd framträder klarast likheten med Israels historia: där är icke blott nåd utan verkligen nåd och stränghet i förening.

När kallelsen på detta sätt fattas såsom något mörkt och krävande, vilket måste »religiöst genomarbetas» för att ge ifrån sig sin gåva, är sålunda alltfört kallelsetanken infogad i den billingska historiesynen, och dess djupaste eller innersta innehåll är även då nåd, evangelium, syndernas förlåtelse. *Något* utav det, som kallelsen hos Luther faktiskt är, klingar dock utan tvivel med, särskilt när Billing skiljer syndaförlåtelsen och kallelsen åt såsom tvenne poler, mellan vilka helgelsens process fortlöper. ⁷³ Överallt där denna tankegång uppträder, går den dock omedelbart samman med eller över i den andra och ursprungliga: kallelsen såsom rymmande ett nådebudskap, en *gåva* i första hand, alltså icke primärt bud och lag. ⁷⁴ Spänningen mellan börda och gåva, mörker och ljus upplöses alltid i Billings kallellesyn på ett sätt, som är alldeles analogt med syntesen mel-

⁷¹ Vår kallelse, sid. 11. I syndaförlåtelsens ljus betecknar kallelsen en oändlig utvidgning av vår arbetsuppgift. »En oändlig utvidgning redan därigenom, att bakom våra redan kända och vanda uppgifter oanade djupa uppdagats; mitt genom dem, förmedlad genom dem, gick ju syndaförlåtelsens väg till oss, bakom dem ana vi nu ständigt nya Guds gåvor. Men vi speja ock efter nya arbetsuppgifter att foga in i vår kallelse. Till syndaförlåtelsens gåvor hör ju ock den med, att vi, själva insatta i Guds gemenskap, göras till hans medarbetare att föra andra till Guds rike ocn Guds rike till dem. Att säga: yrket blir kallelse, när syndaförlåtelsens ljus faller däröver, och att säga: yrket blir kallelse, när ej längre den blotta kampen för tillvaron utan Guds rike blir dess yttersta mål, det är i grunden ett och detsamma» (Vår kallelse, sid. 30). Syndaförlåtelsen är den gåva och Guds rike det mål, som ineligger i kallelsearbetet självt. Jfr Vår kallelse, sid. 59 f.

⁷² Vår kallelse, sid. 54 f. Märk parallellen mellan individens historia, kallelsen, å ena sidan och Israels historia å andra sidan! Den »oanade rikedom» representeras här av Deuterocesaja, som ju just utförde »det religiösa genomarbetandet» av den babyloniska fångenskapens i förstone bittra öde (De etiska tankarna, sid. 173 ff.). Den enskilde kristne tolkar profetiskt sitt liv, och först då uppdagas evangeliet däri.

⁷³ Så uttryckes förhållandet i Vår kallelse, sid. 52; jfr även sid. 54 samt 56 och 58. Jfr Holmström: Metodisk inledning, sid. 196, not 46.

⁷⁴ I ovan angiven riktning tolkas sålunda denna Billings tankegång av H. Lindström i Skapelse och frälsning, sid. 327 f., not 103, säkerligen med rätta. För Billings utsagor i Vår kallelse, sid. 54 f., 56 och 58 är denna tolknings riktighet alldeles klar.

lan nåd och rätt i De etiska tankarna och i Försoningen. Principiellt och innerst är ju kallelsen för Billing ett evangelium, en gåva, »syndernas förlåtelse».⁷⁵ Billings kallelsetanke är en variant av hans originella historiebetraktelse. Och om skriften Vår kallelse förefaller dunkel eller — som N. O. Jensen säger — ovanligt starkt präglad av sin tid i jämförelse med Billings övriga böcker, så beror det icke på att just denna skrift representerar en avvikelse från Billings allmänna tänkande.⁷⁶ Orsaken till det underliga intryck, som Vår kallelse gör, torde vara den, att Billings historiesyn sakligt sett icke är tillämplig på det lutherska kallelsebegreppet, sådant detta ursprungligen formats, medan samma historiesyn däremot är tillämplig och fruktbar vid tolkningen t. ex. av profetismen.

Den billingska historiebetraktelsens rötter, dess sammanhang bakåt i 1800-talet borde så småningom utforskas. Det direkta inflytandet från Harald Hjärne synes vara ovedersägligt.⁷⁷ Vidsträckta perspektiv bakåt öppnas av Oscar Krook, ehuru blott antydningvis.⁷⁸ En ingående analys av Billings dramatiska historiesyn möter egentligen endast i Ragnar Brings arbete om den systematiska teologiens uppgift, där Bring emellertid begränsar sig till *en tendens* i Billings författarskap, den »viljemetafysiska» tendensen.⁷⁹

För vårt ämne blir särskilt ett påpekande av Bring rörande en konkret fråga i Billings bibelteologi av intresse. Om verkligheten tänkes såsom vilja och om kunskap om denna viljeverklighet nås endast genom en människans viljande inställning, så ligger det nära till hands att tänka sig (den i sista hand gudomliga) verkligheten uppfattad, så snart den mänskliga viljan aktualiseras. Viljan — både den gudomliga och den mänskliga — är *en*

⁷⁵ Vår kallelse, sid. 7, 8, 11 f., 57, 59 f. Billing menade sig med dessa uttryck samtidigt återge det väsentliga i Luthers kallelselära. Därvid bör man dock minnas, att vissa delar av Luthers faktiska kallelseutläggning enligt Billing måste anses vara »medeltida» inslag samt att vi nu ha rätt att i Luthers kallelsebegrepp infoga gudsrikestanken, som hos Luther saknas på denna plats (Luthers lära om staten, sid. 87, 188 resp. Vår kallelse, sid. 21 f.). Luthers uppfattning om kallelsen blir emellertid mycket enklare begriplig, om man varken gör subtraktioner eller additioner vid analysen av densamma. Då framstår också det väsentliga i denna i ett annat ljus.

⁷⁶ Jensen, som i stort sett är en beundrare av teologen Einar Billing, känner sina största betänkligheter inför Vår kallelse (Se Tidehervv 1942, sid. 105, sp. 1 och sid. 107, sp. 2).

⁷⁷ Se t. ex. Edv. Rodhe: Svenska kyrkan omkring sekelskiftet 1930, sid. 210 f.

⁷⁸ O. Krook: Uppenbarelsebegreppet I 1936, sid. 202.

⁷⁹ R. Bring: Till frågan om den systematiska teologiens uppgift I 1933, sid. 130—158. Jfr G. Aulén i Einar Billing in memoriam, sid. 57 f. Det förtjänar att påpekas, att Billing själv brukar uttrycket »viljans metafysik», se Herdabref, sid. 44.

enda; det, som strider mot denna vilja, är icke-vilja.⁸⁰ Först för den, som med viljelivets frågor nalkas uppenbarelsehistorien, upplåter denna rätt klart sitt stora sammanhang, säger Billing.⁸¹ Omvänt kan det sägas, att där man stått inför Gud som den högre *viljan*, där tänker man sig också viljan såsom centrum i det mänskliga andelivet.⁸² Denna mänskliga vilja kan »uppriktigt» icke vilja vad som helst — skall den förbli en sann vilja, kan den endast vilja vad Gud vill.⁸³ Bring påpekar nu, att en sådan tendens att uppfatta viljan, den gudomliga viljan, såsom en storhet, vars kvalitet icke kan anges genom motsatsen mot något annat, att denna tendens bidrar till det kända resultatet av Billings bibelteologi: *likheten, enheten*, frårvaren av inre differenser mellan Gamla och Nya testamentet, profetismen och urkristendomen.⁸⁴ Eftersom Gud verkar både i det gamla och i det nya och eftersom den gudomliga viljan är den enhetliga viljan, kan *frågan* efter differenser inom Bibeln icke på ett naturligt sätt uppkomma.⁸⁵ Olikheten ligger i den gudomliga utkorelsens *objekt*: i Gamla testamentet folket, i Nya testamentet individen. Annars är gudsviljan den med sig själv identiska viljan.

Allt detta är en nödvändig konsekvens av Billings historiefilosofi. Men samtidigt måste man fasthålla, att Billing verkligen med denna historietolkning på många punkter gör rätt åt det bibliska materialet och kastar ljus över svåra texter; fr. a. förklaras den inre utvecklingen inom Gamla testamentet på ett genialt sätt. Inriktningen på historien och synen på Gud såsom vilja är helt enkelt en riktigt iakttagen säregenhet för den bibliska tankevärlden, som objektivt skiljer den från det hellenska tänkandet.⁸⁶ Därför blir Billings metod i stort sett så utomordentligt fruktbar. Men denna Billings allmänna iakttagelse låter sig i och för sig mycket väl förenas med en fråga efter differenser *inom* Bibeln. Om man t. ex. uppfattar Gamla

⁸⁰ Häri ser Bring (sid. 152 f.) orsaken till, att tanken på en mot Guds vilja stående positivt ond viljemakt intar en relativt så undanskjuten ställning hos Billing. Viljan är blott en, Guds. Sant är, att dualismen mellan Gud och djävul icke är konstitutiv för Billings åskådning.

⁸¹ Herdabref, sid. 52.

⁸² De etiska tankarna, sid. 75.

⁸³ Den uppriktige och Gud, 2 uppl. 1917, sid. 16 f.

⁸⁴ Bring: Till frågan om den systematiska teologiens uppgift, sid. 146—148. Detta är oförnekligt riktigt. När Bring frågar (sid. 147), om Billing icke måste medge en skillnad ifråga om gudsbildens kvalitet mellan Deuteronomium och Paulus, så är visserligen just ordet Deuteronomium mindre lyckligt — Deuteronomium är för Billing tröskeln till judendomen (De etiska tankarna, sid. 156 f.) — men sätter man på det stället in ordet Deuterotesaja, blir Brings fråga synnerligen berättigad.

⁸⁵ Bring, sid. 148, not 33.

⁸⁶ Jfr Bring, sid. 147, not 31.

testamentet såsom *löfte* och Nya testamentet såsom *fullbordan*, så befinner man sig inom den av Billing tecknade bibliska tankevärld, i vilken ett historiskt *faktum* ensamt kan vara utgångspunkten för något nytt, men samtidigt har man alla möjligheter i behåll, när det gäller att ange en olikhet mellan Gamla och Nya testamentet: det allmänna begreppet »historia» är då rubbat från sin nyckelposition i bibelteologiens centrum och utgör i stället ramen kring själva innehållet, som är Kristus.⁸⁷ Viktigare är dock en helt annan aspekt på Billings »viljemetafysik», nämligen den markanta frånvaron av distinktionen mellan lag och evangelium hos Einar Billing. Vi ha att med några ord beröra denna sida av hans teologi, innan vi definitivt lämna historiesynen och övergå till den andra billingska nyskapelsen, kyrkotanken.

Man kan säga, att för Luther lag och evangelium äro två ting och två mycket olika ting, som aldrig för människan kunna gå samman till ett, även om de hos Gud måste tänkas vara ett. Guds fördoldhet betyder, att det är fruktlöst för människotanke att slutgiltigt här i tiden förena lag och evangelium till ett: vi måste låta dem vara två.⁸⁸ Denna dubbelhet är den ofrånkomliga grundvalen både för vår teologi och vår förkunnelse även i denna tid. Billing återigen strävar med hela sin våldsamma intensitet *bakom* dessa två, in till den enhetliga gudsviljan själv. Därav kommer detta oerhörda tankearbete för att få *allt* i teologien att bli uttryck för *en enda* sak: »syndernas förlåtelse».⁸⁹ Även i denna oavslutliga strävan mot den enhetliga gudsviljan bortom lag och evangelium röjer sig den viljemetafysiska tendensen. Och man kan väl våga påståendet, att denna enhet av allting i syndaförlåtelsens tecken, denna enhet, som är Billings teologiska bragd, samtidigt är svagheten i hans åskådning. Ty det förhåller sig i verkligheten icke så, att *allting* i kristendomen är syndernas förlåtelse, och teologien bör icke eftersträva att tankemässigt nå fram till denna enhet. Det finns sådant, som är *lag*, och hur man än gräver i det, så låter det sig icke tvångslöst förvandlas till evangelium och syndernas förlåtelse.

Därför visar det sig också, att nådestanken icke kan förbli ren och enkel, när den anbringas på andra materier än dem, där den rätteligen hör hemma. Den måste s. a. s. blandas med lagen till en enhet av »nåd och rätt»: gudsviljan är i Billings teologi enhetlig och ständigt sig lik men på ett un-

⁸⁷ Schemat löfte — fullbordan träder som bekant starkt tillbaka i Billings tolkning av förhållandet mellan profetismen och Kristus. Se De etiska tankarna, sid. 295.

⁸⁸ Jfr mitt arbete Luthers lära om kallelsen, sid. 246 f. samt 251 ff.

⁸⁹ Jfr Manfred Björkquist i Einar Billing in memoriam, sid. 94 (Einar Billing och unkyrkorörelsen). Se även Oscar Rundblom i Västerås ungdoms tidning 1940, sid. 11 (Några tankar om Einar Billings teologi).

derligt sätt spänd, krävande och skänkande på en gång. »Djupast» är den nåd och förlåtelse, men såsom barmhärtig avslöjar den sig dock först efter ett långvarigt teologiskt grubbel, ett ihärdigt »hamrande». Alla de produkter ur Einar Billings tankesmedja, på vilka hans *historiesyn* har satt sin prägel, utmärkas utav denna »blandade» nåd, och mest påfallande blir detta drag i hans kallelsetanke. Det måste gå så, när man vill se det, som är lag, såsom ett uttryck för »syndernas förlåtelse».

Men på *ett* föremål låter sig Billings grundsynpunkt »syndernas förlåtelse» tvångsfritt genomföras: *kyrkan*. Ty kyrkan är i realiteten evangeliet — kyrkan är verkligen syndernas förlåtelse. På ett egendomligt sätt lossnar också rättstankens grepp om Einar Billing, så snart han kommer in på sin kyrkosyn, och han framställer nåden så ren, så enkel och så oblandad, att man har fullgod anledning att skilja ut kyrkobegreppet från allt det övriga i hans teologi. Om *historiesynen* är den ena av Billings nyskapselser, så är kyrkotanken den andra, och det är intet tvivel underkastat, att den senare både teologiskt och praktiskt är värdefullast. Den enda erinran, som här bör göras, är denna: ett så klart *evangelium*, som Billing vid utvecklandet av sitt kyrkobegrepp framställer, kräver egentligen *vid sin sida* en lika klar lag.⁹⁰ En sådan principiell tudelning av teologien är dock för Billing främmande, såsom vi nyss sett. Så får man då i stället evangeliet ensamt med all tillbörlig klarhet i kyrkotankens form. Till några karakteristiska drag i Billings kyrkosyn är det, som vi nu slutligen övergå.

Det är självklart, att många trådar trots allt binda kyrkotanken fast vid *historiespekulationen*. Så invävt i vartannat som allting hos Billing är, blir detta ofrånkomligt. Här skall man visserligen icke tala om varje yttrande, där Billing blickar bakåt mot Ansgars dagar, då det kristna budskapet nådde Sverige, och den efterföljande tiden med dess kyrkliga växande: evangeliets genomsyrande utav det svenska folket. Detta är allmänna reflexioner, byggda på vanliga kyrkohistoriska iakttagelser, och häri finnes i och för sig intet av det för Billings »profetiska» historietolkning specifika, ingen inre teologisk problematik lik den i De etiska tankarna eller Försoningen. Den säregna historiekonception, som kan kallas »det dramatiska perspektivet» och som helt präglar vissa delar av Billings

⁹⁰ Den gudsvilja, som Billing tecknar, då han är bestämd av sin *historiesyn*, representerar på en gång både lag och evangelium, även om den »innerst» är blott evangelium. I Billings kyrkotanke däremot är evangeliet utan alla inre spänningar, helt enkelt: Guds förekommande nåd. En sådan av evangeliet helt präglad konception kan kompletteras med lagens tanke och infogas i ett större teologiskt sammanhang, behärskat av dubbelheten: evangelium och lag.

teologi, är något helt annat än den blotta lusten att göra historiska bakåtblickar, och denna dramatiska historiebetraktelse spelar exempelvis knappt någon som helst roll i en för Billings kyrkobegrepp så grundläggande skrift som *Den svenska folkkyrkan 1930*.⁹¹ I det biskopliga prästmötesföredraget från 1937, posthumt utgivet i bokform 1942, *Kyrka och stat*, skyntar icke det typiska historieperspektivet på en enda punkt. På ett ställe hos Billing fogas folkkyrkotanken och den profetiska historiesynen samman till en totalvy — det är en berömd passus i herdabrevet.⁹² På det hela taget är eljes i Billings produktion kyrkosynen en sak och historiesynen en annan.

I litteraturen om Billing betonas det ofta och med rätta, hur starkt nådestanken gör sig gällande just i Billings kyrkobegrepp. Om historiesynen via Hjärne pekar in mot 1800-talet och de filosofiska strömningarna, så är linjen från *Luther* ännu mera tydlig, när det gäller de historiska rötterna till Billings kyrkotänkande.⁹³ När man läser det som skrives om Einar Billings teologiska insats, är det f. ö. frapperande, hur avgjort man numera betraktar denna såsom liggande på *kyrkotankens* område. I minnesskriften Einar Billing in memoriam 1940 är det stora intresset för Billings kyrkotanke lika påfallande som det begränsade intresset för hans historiesyn, vilket är märkligt nog, särskilt om man betänker, att de sidor i Billings författarskap, på vilka kyrkotanken utvecklas, tillsammans tagna bleve ett litet häfte — historiebetraktelsen skulle, på liknande sätt hop-samlad, fylla en diger lunta.

Genomgående är hos Einar Billing det omedelbara sammanhanget mellan nåden och kyrkan, med förkärlek betonat då barndopets innebörd utlägges; innan människan själv gjort en ansats till att söka Gud, har Han redan i sin förekommande nåd upptagit henne i sin gemenskap.⁹⁴ Just i den folk-omspännande vidden ineligger nåden: »syndernas förlåtelse, alla tilltänkt och erbjuden».⁹⁵ I Billings kyrkobegrepp försvinner spänningen mellan

⁹¹ Denna bok är sen i förhållande till den billingska kyrkosynens genombrott, men den största uppsatsen däri — hela skriften är en samling av tidigare publicerat gods — härstammar från 1911.

⁹² Herdabref, sid. 67 f.

⁹³ Jfr Hilding Pleijel: *Ungkyrkorörelsen i Sverige 1937*, sid. 18 f., Gustaf Aulén i Einar Billing in memoriam, sid. 67 samt 75—77 (Einar Billings teologi) och Oscar Krook i *En bok om kyrkan*, sid. 254—257 (Kyrkobegreppets förnyelse i svensk teologi). Även i Sigfrid von Engeströms bidrag i *En bok om kyrkan* (Einar Billings kyrkosyn) blir det fullt klart, att den förekommande nådens princip är den billingska kyrkotankens nerv och centrum; se sid. 265 f.

⁹⁴ Se särskilt Herdabref, sid. 61 f.

⁹⁵ *Den svenska folkkyrkan*, sid. 24; jfr samma skrift, sid. 30, 41—46, 57—61, 124 f. Se även *Kyrka och stat i vårt land i detta nu*, sid. 12—14, 24 och 92. Mycket klar är

dom och nåd för en klar nådestanke, och det råder intet tvivel därom, att Billing genom detta sätt att fatta kyrkans väsen kommer mycket nära Luther, för vilken det andliga regementet eller ecclesia handhar *evangeliet* till skillnad från det världsliga regementet, som är ett uttryck för lagen.⁹⁶ »Hela kyrkan är», som Luther säger, »full av syndernas förlåtelse.»⁹⁷ Det finns i Billings kyrkobegrepp ett tydligt inslag av Luthers egen grundsyn på ecclesia.

Men härtill sluter sig hos Einar Billing det specifikt *svenska* inslaget. Någon enhet mellan kyrka och folk kom aldrig till stånd i det konfessionellt sönderslitna Tyskland, varken i Luthers dagar eller senare alltintill denna stund. Så snart Billing lämnar principernas värld och tänker sig en *konkret* kyrka, så blir det med inre nödvändighet den svenska kyrkan, som träder fram för hans blick. Sveriges 1500-tal och särskilt Uppsala möte intar en viktig plats i Billings kyrkotanke.⁹⁸ Detta och mycket annat gör, att folkkyrkotanken mitt i all sin förankring hos Luther dock icke innebär ett avtryck av dennes lära utan är en verklig nyskapelse, och därtill en nyskapelse som bland oss här i Sverige borde bevaras och föras vidare. Den är nämligen en utvecklingsduglig tanke.

De senaste årens kyrkliga strömningar i Sverige ha i stället fört kyrkotanken in på delvis andra banor än de billingska, stundom under öppen polemik mot folkkyrkobegreppet. Även inom den prästerliga högkyrkligheten är man dock, mera än man själv vet om, beroende av den unglyrkliga renässansen från detta sekels tidigare skede. Självständigheten gentemot denna har, där den föreligger, alltför ofta vunnits genom anslutning till utländska och främmande förebilder, något som hos oss med vår fasta tradition måste få en sektbildande verkan. Under högkyrklighetens framfart förlorar nu ordet »ungkyrklig» hastigt i valör och torde snart komma att i förklenande syfte brukas om varje präst, som tar sina plikter lite

också den direkta förbindelsen mellan nåden och kyrkan på flera ställen i skriften I katekesundervisningens tjänst, t. ex. sid. 119—124 och 139—142.

⁹⁶ Visserligen ingår i det ord, som kyrkan har att förkunna, även lagen enligt Luther, icke endast evangelium. Men lagen är något, som det andliga regementet har gemensamt med det världsliga regementet. Även när predikoämbetet *skärper* de krav, som det borgerliga samfundet i sina lagar ställer på sammanlevnaden mellan människorna, även när kyrkan med sin utläggning av lagens ord på detta sätt tjänstgör såsom folkets samvete, bringar hon icke något principiellt nytt utöver det, som redan genom det världsliga regementet verkar i samhället. Det nya, det för kyrkan säregna är evangeliet och endast evangeliet. Jfr min uppsats om Kyrkan och kallelsen i En bok om kyrkan, sid. 392 samt där anförd litteratur.

⁹⁷ W. A. 2, 722 (Sermon von dem Sakrament der Busse 1519).

⁹⁸ Den svenska folkkyrkan, sid. 77—83 och 130.

vårdslöst men möjligen dock ägnar någon uppmärksamhet åt en kvarlevande ungdomskrets med patina från anno dazumal. Ett sådant »församlingsarbete» betraktas då också — på grund av språkets makt över tanken — såsom ett kongenialt uttryck för folkkyrkoidealet hos Einar Billing, »ungkyrklighetens teolog», trots att sagde präst förmodligen aldrig tagit del av Billings utredningar om kyrkan. Det mesta, som nuförtiden kallas unglyrklyghet, har intet att skaffa med Billing och hans kyrkotanke. Ofta representerar det den diametrala motsatsen till vad Billing ville åstadkomma: en flykt från territorialförsamlingen i stället för arbetets totala inriktning just på detta mål, *territorialförsamlingen*. Omvänt kan det sägas, att mycket av det, som nu kallas »högkyrkligt», friktionsfritt kan infogas i Einar Billings verkliga kyrkotanke, sådan han själv utvecklar den i sina skrifter, så t. ex. den positiva värderingen av det liturgiska elementet i kyrkolivet, likaså arbetet på att åt sakramenten ge en central ställning. Däremot måste Billing givetvis avvisa allt hierarkiskt tal om prästens ämbete. — han inskräper ofta, att varje principiell betoning av *successio apostolica* leder oss bort från en rätt syn på kyrkan.⁹⁹ I detta nej har Billing både reformationen och den svenska kyrkans egen syn på sig själv såsom stöd.

Även inom teologien har på de sista åren kyrkobergreppet stått i mittpunkten för intresset. Här är man, åtminstone i den svenska systematiska teologien, mera angelägen om att framhäva den relativt obrutna linjen bakåt från Einar Billings insats till nuets omorientering. Ändå tycks man lätt också på teologiskt håll kunna hamna i ett halvt romerskt kyrkotänkande, där det icke blir klart, att kyrkan är grundad på ordet och att ordets egentliga funktionsort, platsen för ordets verk, är *territorialförsamlingen*, den enskilda lokala församlingen med dess kyrka och dess vanliga gudstjänst. Till oklarheten i detta stycke bidrar de praktiska kyrkomännens nästan överdrivna intresse för ett *rikskyrkligt organiserande* av all frivillig verksamhet i församlingarna. Härigenom uppkommer så småningom, tycks det, bilden av svenska kyrkan såsom en i Sverige svävande kropp med en myc-

⁹⁹ Se Folkkyrkan och den frikyrkliga församlingsprincipen (ett referat av en diskussion i Uppsala) 1912, sid. 42 samt Den svenska folkkyrkan, sid. 89 och 91. Jfr även den intressanta notisen om Gottfrid Billings likgiltighet för det anglikanska ämbetsbegreppet i Einar Billings uppsats om sin far, Från biskop Gottfrid Billings Västeråstid. Man kunde ju annars vänta, att Billing d. ä. utifrån sin ungdoms lundensiska högkyrklyghet skulle haft en viss förståelse för de i senare tid framträdande angliciserande tendenserna, men han såg häri, säger Einar Billing, »barnsligheter, som ingen 'vettig människa' kunde taga på allvar, men som därför också vore alldeles ofarliga» (Julbok för Västerås' stift 1925, sid. 33). Av sammanhanget framgår, att sonen bejakar sin faders omdöme på denna punkt.

ket suddigt tänkt relation till de jordiska geografiska socknarna i landet men med sitt centrum någonstans i Stockholm, en kyrka, som på en gång är lik den romersk-katolska med dess kuria i Rom och en svensk frikyrka med frivilligt anslutna medlemmar och med årskonferensen såsom andlig kulminationspunkt. I själva verket är det så, att tanken på *ordet* såsom kyrkogrundande, när den tänkes på allvar, till sista resten sönderbryter både det romerska och det sekteristiska idealet. *Ordet fungerar primärt i den enskilda församlingen*, där både evangelium och lag förkunnas, och målet är just, att ordet skall nå den *geografiska* storheten i dess helhet, alla människor i territorialförsamlingen, icke för att skilja ut dem från denna utan för att hjälpa dem att rätt leva i sin kallelse. Man kan utan ett uns av överdrift formulera följande sats: ifall *något annat* organisatoriskt begrepp än territorialförsamlingen står i kyrkotankens centrum, så är det *omöjligt*, att en sådan kyrkotanke kan vara tänkt utifrån ordet såsom kyrkans grund.

Einar Billings kyrkotanke har såsom sitt centrum just territorialförsamlingen. När man hör ordet »folkkyrka», så associerar man genast i riktning mot folket, riket, nationen, och det är sant, att denna s. a. s. nationella inriktning ävenledes finns hos Einar Billing. Den representerar f. ö. ur en speciell och sällan framhävd synpunkt ett direkt kristligt värde, även den: medvetandet att vårt eget kyrkosamfund också har en *folkelig* egenart ger oss en sund ekumenisk inställning inför andra folkligt egenartade kyrkor, medan det enbart konfessionellt orienterade bedömandet verkar förblindande och onödigt splittrande. Men i princip är »folkkyrkan» för Billing icke någonting annat än summan av alla svenska territorialförsamlingar — det är kring territorialförsamlingen, icke kring folkkyrkan i vidare mening, som alla Billings viktiga teologiska analyser i kyrkofrågan äro knutna.

Mycket typiskt är Einar Billings eget ord om distinktionen mellan en tidigare i Uppsala genom J. A. Eklund utformad »församlingstanke» å ena sidan och så »kyrkotanken» såsom något senare och helt annat å andra sidan, en distinktion, som Billing för sin del alltid funnit förvirrande: församlingstanken är ju i grunden icke något annat än kyrkotanken.¹ Systematiskt sett sammanfalla församlingstanken i den billingska meningen och

¹ Uppsatsen Kyrkotankens genombrott i samlingsverket Uppsala kristliga studentförbund 1901—1926, 1926, sid. 92: »Tag blott alla Sveriges lokalförsamlingar på en gång i stället för en och en, tag hela landets 'bestämda gränser' och 'folkmängd' i stället för den enskilda församlingens och tillämpa på det hela samma religiösa synpunkt som på delen — så har man den, så är man framme vid den *religiöst* motiverade och såsom religiöst ideal hävdade folkkyrkan och vid: Sveriges folk — ett Guds folk.»

folkkyrkotanken. Därför älskar Billing att utgå från *sockenkyrkan*, när han skall utveckla innebörden i sin kyrkosyn.² I bilden av den egna församlingens helgedom skall konfirmandläraren ta sin startpunkt, då han vid undervisningen kommer till läran om kyrkan: sockenkyrkans klockor kalla alla inom socknen, och hennes budskap är till sist detsamma för alla dess innevånare.³ Om församlingsprästen gäller det därför också enligt Billings herdabrev, att han aldrig i tankar, ord eller gärning får göra någon skillnad mellan den administrativa storhet, över vilken han enligt statens uppdrag har att föra böcker och allehanda besvärlig statistik, och den religiösa storhet, som han kallar *sin* församling, den församling, för vilken han inför Gud är ansvarig och med vilken han inför sin Herre känner sig höra samman.⁴ Han kan visserligen icke nå alla på samma sätt eller komma alla lika nära, men han måste ständigt sträva med detta mål i sikte och betrakta avskildheten i den intima gruppen såsom en frestelse, mot vilken han har att kämpa.⁵

Det väsentliga dokumentet för Billings kyrkosyn är arbetet *Den svenska folkkyrkan*, utgivet 1930. Av de uppsatser, som ingå i denna skrift, bär en titeln *Lokalförsamlingen* — en Guds församling (ursprungligen tryckt i A. S. P:s årsprogram 1926); att territorialförsamlingen härvid är själva centralbegreppet är givet. Lokalförsamlingen i vår kyrkas mening är enligt Billing en territorialförsamling, d. v. s. de människor, som bo på ett bestämt och avgränsat stycke jord, och just i denna mening en *Guds* församling.⁶ Subjektet för kyrkans verksamhet är nämligen, hävdar Billing, Gud och icke människor. »Göra vi allvar härmed, med insikten att ej människorna utan Gud är kyrkans översta 'subjekt', kyrkan hans verktyg, människorna i första hand 'objekt', föremål för hans nåd — då förändrar

² Jfr O. Krooks värdefulla bidrag i *En bok om kyrkan*, sid. 249 f., där ett föredrag av Billing från hösten 1908 återges i sina huvuddrag; se även Krooks egen parafraas däröver, sid. 253 (*Kyrkobegreppets förnyelse i svensk teologi*). Allra klarast blir denna koncentration kring sockenkyrkan i skriften *Den svenska folkkyrkan*, till vilken vi strax återkomma.

³ I katekesundervisningens tjänst, sid. 146.

⁴ Herdabref, sid. 83 f.

⁵ Herdabref, sid. 84: »Hur mycket än en präst må glädjas — och jag glädes med honom — om han ser, hur det så småningom i hans församling bildas en 'församlingskärna', som vill trofast hålla samman med och omkring honom, blir det en ohjälplig skåra i hela hans verksamhet såsom folkkyrkopräst, om denna församlingskärna på något sätt får för honom träda i *stället* för hans territorialförsamling, eller om det öfver den kommer ens ett sken af en sluten, exklusiv krets.» Jfr även Herdabref, sid. 60 f., hela partiet om prästen och territorialförsamlingen på sid. 81—85 samt fr. a. sid. 101—103, det ofta citerade stället om prästens förbön för sin geografiska församling.

⁶ *Den svenska folkkyrkan*, sid. 56.

sig i ett slag allt. 'Gud vill att alla människor skola frälsta varda och till sanningens kunskap komma.' Här är i varje fall något, som för alla i den där 'obestämda folkmängden' är gemensamt. Av Guds universella frälsningsrådslut äro de alla — lika visst som av de geografiska gränserna — omslutna. Och inför denna högsta visshet te sig även de olikheter och motsatser, som från andra synpunkter äro av den mest absoluta betydelse, från den synpunkt som här intresserar oss såsom relativt oväsentliga. Ej alla söka, åtminstone medvetet, Gud, men han söker dem alla. Han har hos dem alla gjort början därmed långt innan de kunde börja att söka honom, och han slutar ej, därför att de sluta. Och såsom hans förlåtelse står och väntar även på den mest bortkomne, så har ock den längst hunne intet annat att trygga sig till än samma oförtjänta förlåtelse. Syndare, som Gud ej tröttnar att förlåta, det äro de allesamma i 'den obestämda folkmängden mellan de geografiska gårdesgårdarna'.»⁷

Den närmaste innebörden i uttrycket »kyrkan är syndernas förlåtelse» är denna, att *sockenkyrkan* med sitt budskap är syndernas förlåtelse för *territorialförsamlingen*: hon erbjuder å Guds vägnar hela socknen syndernas förlåtelse, och hon vittnar i sig själv om Guds nåd just därför, att hon är *allas*; församlingsboken på pastorsexpeditionen med namnen på *alla* deltar i vittnesbördet. Genom en utvidgning av tanken på territorialförsamlingen kommer man som först fram till tanken på folkkyrkan — eller till pluralen »territorialförsamlingarna» rätt och slätt. Denna tämligen opoetiska pluralform är enligt Billing ett ännu skarpare och klarare uttryck för den förekommande nådens princip än termen »folkkyrkan».⁸

Viktigast är dock föredraget om Folkkyrkan och förkunnelsen från 1911, som nu inleder samlingsverket Den svenska folkkyrkan. Här ser man tydligare än annorstädes, hur folkkyrkotanken i varje sitt moment kan omskrivas med territorialförsamlingens tanke och hur utgångspunkten för hela Billings kyrkosyn är den konkreta sockenkyrkan. Kyrkotanken utvecklas här i form av en enskild församlingsprästs tankar om sin begränsade geografiska församling. Ofta är det sockenkyrkan, som får leda prästens tankar på rätt spår, när han håller på att förlora evangeliet ur sikte.⁹ Även folkkyrkoprästen har gagn av att höra »den kärva men nådefulla predikan, som sockenkyrkan och dess församling även för honom hålla, när de lära honom att också för sin ställning söka den enda rättsgrunden

⁷ Den svenska folkkyrkan, sid. 57 f. Jfr fortsättningen.

⁸ Den svenska folkkyrkan, sid. 125 (Billings yttrande i kyrkomötet 1929 med anledning av biskopsmotionen).

⁹ Se sid. 30 och 42—44. Jfr även sid. 24.

däri, att han fått Guds budskap om syndernas förlåtelse att bära fram».¹⁰ Över huvud taget kan man om hela skriften Den svenska folkkyrkan säga, att »territorialförsamlingen» är ett mer centralt begrepp däri än begreppet »folkkyrkan».¹¹

För Einar Billing själv fanns det givetvis icke ett spår till någon motsats mellan det som inneligger i territorialförsamlingens tanke å ena sidan och det som uttrycket »folkkyrkan» vill säga å andra sidan. Han såg också i upprättandet av centrala rikskyrkliga organ — bl. a. för organisation och ledning av det frivilliga kyrkliga arbetet — något direkt gott.¹² Men om folkkyrkotanken lösslites från sin kontakt med territorialförsamlingens tanke och i stället så småningom glider över till att sammankopplas med tanken på dessa rikskyrkliga organ, då har man lämnat Einar Billings kyrkosyn bakom sig och hamnat i en *totalt* annan föreställningsvärld. Då tänker man sig Sverige uppdelat i »rörelser», livsåskådningsfraktioner och partier, olika samhällsgrupper av ideologisk art, *åsikts*grupper alltså, som »kyrkan» nu säges »möta» på konferenser av skilda slag. Här finns icke längre en tillstymmelse till en möjlighet att tänka *ordet* såsom kyrkans grund, utan det för kyrkan konstitutiva måste bli en kristen *livssyn*. Den på ordet grundade kyrkotanken räknar däremot i första hand med geografiska storheter, *territorialförsamlingar* med sockennamn, och innanför socknarnas gränser — *människor*, människor som ha sysslor och kallelser och hem i första hand, människor som äro syndare men sökta av Guds ord, främst av hans evangelium men också av hans tuktande lag, människor som det i varje fall är meningslöst att uppdelat i grupper efter något sådant som åsikter. I denna riktning går Billings kyrkotänkande, även om han genom sitt lätt romantiska kallelsebegrepp inför ett drag av spiritualism även i kyrkosynen.

Under inga omständigheter kan enligt Billing någonting få ställas vid territorialförsamlingarnas sida annat än såsom tjänare åt dessa. Det är borta i de många socknarna, som hela kyrkans öde i Sverige för kommande dagar bestämmes, och av det andliga livet inom dem är det, som vår folkkyrkas framtid beror. Denna framtid »avgöres ej i riksdag eller kyrkomöte utan därute i lokalförsamlingarna — av den styrka varmed de förmå genom gärning och liv hävda sin rätt att nämnas: Guds församlingar».¹³ Om en

¹⁰ Den svenska folkkyrkan, sid. 45.

¹¹ I bokens förra hälft handlar varje sida om territorialförsamlingen; även för den senare delen är detta begrepp av fundamental betydelse.

¹² Den svenska folkkyrkan, sid. 96—98. Jfr även Julbok för Västerås' stift 1925, sid. 31 (Från biskop Gottfrid Billings Västerås-tid).

¹³ Den svenska folkkyrkan, sid. 70 f.

sådan påminnelse var behöflig den dag för länge sedan, då den för första gången av Einar Billing uttalades, så torde den icke heller idag var ohälsosam att upprepa.

Till vissa av Billings arbeten har i ovanstående uppsats icke den första upplagan begagnats. Sålunda citeras:

2 uppl. 1917 av Den uppriktige och Gud,

4 uppl. 1920 av Vår kallelse,

2 uppl. 1921 av Försoningen,

2 utvidg. uppl. 1936 av De etiska tankarna i urkristendomen och

Ny uppl. 1943 av I katekesundervisningens tjänst.

Övriga skrifter av Einar Billing anföras efter sin första upplaga.